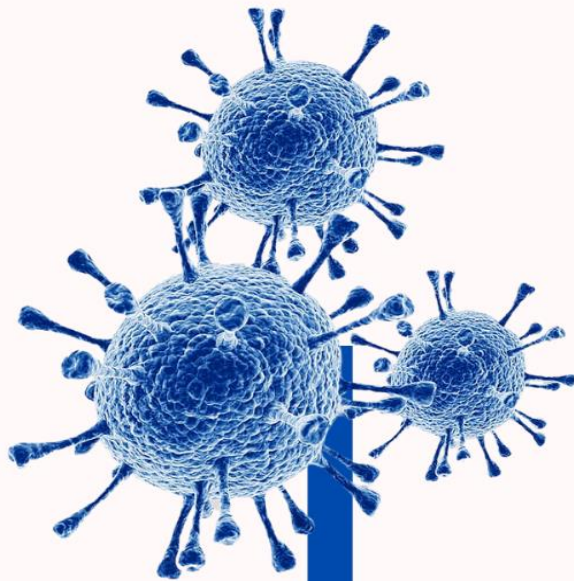

מבט מערכת

השלכות הקורונה על סוגיות של חוסן לאומי

קבוצת ראות
Reut Group

25 במארס, 2020
כט' באדר התש"פ

מבט מערכת

השלכות מגיפת הקורונה על החוסן הלאומי, הקשר עם העולם היהודי ואתגרים במזרח התיכון

מטרת מסמך זה היא למפות בצורה ראשונית את הזיקות המערכתיות של משבר מגיפת הקורונה עם סוגיות נבחרות של חוסן לאומי, הקשר עם העולם היהודי ואתגרי ביטחון לאומי במזרח התיכון. מסמך זה אינו עוסק באופן ניהול המשבר, אלא לספק תובנות ראשוניות ותשתית מושגית בסיסית להבנת ההשלכות הפוטנציאליות של המשבר על סוגיות אלו וההזדמנויות שלו, עבור אישים שנמצאים בעמדות מנהיגות, סמכות והשפעה בישראל.

קבוצת ראות היא עמותה שהוקמה על מנת לסייע למדינת ישראל, לחברה הישראלית ולעם היהודי להסתגל לאתגרים מהותיים לחוסן ולשגשוג שלהם. ראות מתמחה בזיהוי הזדמנויות או הפתעות אסטרטגיות הניצבות בפני המדינה, בפיתוח ידע חדש אודותן וברתימת הקהילה הרלוונטית לשינויים הנדרשים. קבוצת ראות מקדמת למעלה מעשור את הקמתה של 'רשת חוסן אזרחית' לחיזוק החוסן הלאומי והמקומי בישראל.

תוכן עניינים

- 1..... מאפייני האתגר
- 2..... מהו חוסן לאומי בימי קורונה
- 2..... קהילות בישראל כמנוע לחוסן לאומי, חברתי וכלכלי
- 3..... הקשר עם העולם היהודי
- 3..... משבר עולמי, עם השלכות ייחודיות לעולם היהודי
- 3..... הקהילה היהודית כמודל למענה עולמי לאתגרי הקורונה
- 4..... האתגרים הביטחוניים באזור
- 4..... המערכת המזרח-תיכונית: שנת קורונה במקום שנת הסלמה?
- 5..... הזירה הבין-לאומית: משחקי הכס של המעצמות במזרח התיכון

מאפייני האתגר

מגיפת הקורונה מתפשטת במהירות שיא בכל העולם ומשנה בצורה חדה את שגרת החיים, הביטחון האישי והרווחה של פרטים, משקי בית וארגונים. מאפייניו הייחודיים של משבר הקורונה:

1. **אי-ודאות קיצונית** לגבי כמעט כל מימד של האתגר, ממכלול מאפייני המחלה, ועד משך תקופת "המצור" הכלכלי והחברתי הגלובלי שהיא גוררת. קיימת אי-ודאות גדולה גם בנוגע ליום שאחרי: מסתמן שמידי המשבר יחייבו בחינה מחדש של הנחות עבודה, אורחות החיים, תפיסות ועמדות שעמדו בלב הסדר העולמי ערב המגיפה.
2. **מיתון כלכלי עמוק ומשתק** – צעדי המניעה שנקטים בכל העולם משמעותם פגיעה אנושה בכלכלה ושיתוק שוק העבודה, באופן שצפוי להכניס את העולם כולו למיתון עולמי עמוק ולמשבר חברתי ואף עשוי לקרוא תגר על הסדר הבין-לאומי הקיים. אף מגזר אינו חסין מהשפעות המשבר, והוא יוצר עומס אדיר על המערכות החיוניות של המשק ובראשן מערכת הבריאות.

3. **כל מדינה לעצמה** – מדינות בכל העולם סוגרות את גבולותיהן ומתמודדות בצורה נפרדת ואחרת עם המגיפה. האתגר מהווה מבחן של משילות אפקטיבית לכל מדינות העולם, אשר נדרשות לגבש סדרי עדיפויות ויוצרות איזונים שונים בין הבריאות, הכלכלה, חירויות הפרט וסוגיות של ביטחון לאומי.
4. **התמזגות האתגר עם משבר חוקתי וקיטוב פוליטי ישראלי חסר תקדים** – השיתוק הפוליטי בישראל והתנהלות השחקנים הפוליטיים משני צידי המתרס, פוגעים באמון של הפרט במנהיגות ובסולידריות החברתית – חוליות הכרחיות לחוסן לאומי.

מהו חוסן לאומי בימי קורונה

- חוסן לאומי הוא היכולת לצלוח את המשבר ולהסתגל במהלכו לאתגרים שהוא מציב, תוך שמירה על הערכים הבסיסיים, על איכות חיים סבירה וצמצום נזקי. רכיבי החוסן בהקשר של משבר הקורונה הם:
  5. **משילות** – חלק חשוב בחוסן הלאומי הוא שמירה על יכולת לקבוע ולהוציא לפועל מדיניות בעת משבר. המשבר הפוליטי-חוקתי המסתמן בישראל הוא לפיכך בשורה רעה שתקשה על ההתמודדות עם האתגר.
  6. **קהילתיות¹ וסולידריות חברתית** – יכולתה של קהילה להשפיע על התמודדות הפרט וההתמודדות הקיבוצית של חבריה ומוסדותיה עם המשבר, הן אבני היסוד של חוסן קהילתי וחברתי. כך למשל, בעת משבר הקורונה ולנוכח הבידוד החברתי, הקהילה היא בעלת הפוטנציאל הגדול ביותר לספק את צרכיו של הגיל השלישי הפגיע יותר למחלה.
  7. **עמותות חיוניות** – העמותות המספקות שירותים בסיסיים, דוגמת עמותות העוסקות בגיל השלישי הפגיע לקורונה, או שירותי רווחה ובריאות, הן חלק מרכזי מרשת חוסן אזרחית, ועליהן להמשיך לפעול בעת משבר. הפריסה של עמותות כאלה נשענת לרוב על מערך מתנדבים מקומי קהילתי.
  8. **אמון ציבורי במערכת** – ככל שהאמון שהציבור רוחש למנהיגות הארצית והקהילתית בזמן משבר גדול יותר, וככל שהציבור ייחשף למידע, ידע והסברה אמינים בזמן אמת, כך ישמע יותר הציבור להוראות השעה ויגבר גם החוסן הלאומי והחברתי.
  9. **שיתוף פעולה חוצה מגזרים ומשרדים** – קיימת תלות הדדית בין גורמים שונים שפועלים כדי לתת מענה לאתגרי המשבר. תלות זו מחייבת שיתוף פעולה הדוק ותיאום שוטף ולאורך זמן בין השחקנים השונים, בהתבסס על הכרה בערך המוסף של כל שותף, ניטרול מלחמות אגו ויריבויות ארגוניות.
  10. **שמירה על רציפות תפקודית ופיתוח שגרת משבר** – ככל שמוסדות המדינה ונותני השירותים יידעו לשמור על רציפות תפקודית ולפתח שגרת משבר שתבטיח אספקת שירותים וצרכים חיוניים לאזרחי ישראל, כך יגדל החוסן הלאומי.
  11. **אסטרטגיה צופה ליום שאחרי** – חרף סדרי העדיפויות שמכתיב המשבר הנוכחי, ככל שהמדיניות מול האתגר תדע לשמור על נכסים כלכליים וחברתיים ועל מרקם הערכים הבסיסי של החברה, כך ההתאוששות מן המשבר צפויה להיות מהירה יותר.
  12. **הרשות המקומית כנדבך יסודי בחירום** – עד כה, משבר הקורונה נוהל בעיקרו מהרמה הלאומית. פיתוח שגרת משבר יחייב גם את הרשויות המקומיות לתרום למאמץ הלאומי, תוך ניצול היתרון המסגרת המנהלת את חיי תושביהן והמעניקה להם שירותים בשגרה.

קהילות בישראל כמנוע לחוסן לאומי, חברתי וכלכלי

13. **גישת הקהילתיות עשויה לספק את רשת הביטחון החברתית האופטימלית עם תום המשבר, ואולי אף בזמן המשבר**. מערך המוסדות הקהילתיים שפרוס ברחבי המדינה ובכל קהילה יוצר את הבסיס לחוסן, לשגשוג והכללה ברמה הקהילתית והלאומית. קהילה ממקסמת את ההון החברתי, ומבטאת את הנכונות להקריב, ליטול סיכון ולקיים חליפין למען ובין חברי הקהילה, בזכות השתייכותם לאותה מסגרת חברתית ובהתבססות על סולידריות הדדית ומערך נורמות חברתיות, ובכך, למעשה, להוות רשת ביטחון חברתית וכלכלית. גם בעת משבר הקורונה ולמרות הסגר, הקהילה היא בעלת הפוטנציאל הגדול ביותר לספק תמיכה אפקטיבית ומורלית לחבריה, כולל מתן מענה לצרכיהם של קשישים, הפגיעים יותר למחלה.

¹ קהילה הינה מקום גיאוגרפי, לעיתים שכונה או קבוצה של שכונות, בה חיים פרטים ומשפחות אשר מפתחים מערך של שרים ומנגנונים שיתופיים באמצעות מערך המוסדות הציבוריים.

14. **המורשת החיובית שעשוי להשאיר המשבר "ליום שאחרי"** - במשבר טמונה גם הזדמנות לפיתוח מורשת של רשת קהילות בחברה הישראלית, שבתקופת ההתאוששות מהמשבר תגביר את השגשוג, ההכללה והחוסן של חבריה. לפי ניתוח קבוצת ראות, הקהילה היא המפתח להשגת היעדים של שגשוג, הכללה וחוסן, ויש לה השפעה מכרעת על איכות חייו של האזרח. מוסדות הקהילה המהווים את עמוד השדרה של הקהילה, הם המפתח לבניית הון חברתי וכתובת למתנדבים ולפעילים.²
15. **חדשנות בהתמודדות עם אתגרים חברתיים נוצרת פעמים רבות בקהילות.** מסגרת קהילתית שנדרשת לתת מענה לחברה פועלת ללא אילוצים בירוקרטיים או במסגרת מנדט מוגדר כמו מוסדות המדינה, ולכן פוטנציאל החדשנות בה יהיה גדול יותר.
16. **גישת הקהילתיות עשויה גם לחזק את הקשר עם התפוצות על בסיס שילוב שיטתי של העם היהודי בטיפוח קהילתיות.** בעוד שיהודים רבים בעולם כבר מאורגנים במסגרות קהילתיות, בישראל התארגנות קהילתית היא מגמה שהולכת ותופסת תאוצה בשנים האחרונות.

הקשר עם העולם היהודי

17. **קבוצת ראות מקדמת את התפיסה שמערכת היחסים בין ישראל ליהדות התפוצות היא סוגייה של ביטחון לאומי³** לנוכח הייעוד של מדינת ישראל להוות את מדינת הלאום של העם היהודי כולו; ההשלכות של הקשר עם התפוצות על הלגיטימציה הבין-לאומית של ישראל ועל עוצמתה הרכה של ישראל, כולל היחסים המיוחדים עם ארצות הברית.

משבר עולמי, עם השלכות ייחודיות לעולם היהודי

18. **מגיפת הקורונה מהווה לא רק איום פיזי-בריאותי ליהודים בעולם, כי אם גם אתגר משמעותי לשימור הזהות וההמשכיות היהודית** – שימור הזהות וההמשכיות היהודית הפך להיות בקהילות רבות כשחייה נגד זרם השפעות הגלובליזציה. קהילות יהודיות משקיעות את רוב מרצן ומשאביהן לתחזוקה של מסגרות קהילתיות, חברתיות וחינוכיות לשם הבטחת ההמשכיות היהודית, שבמרכזן הענקת חוויה אישית מעצבת, המחייבת לרוב השתתפות פיזית בפעילויות הקהילה. כאלה הם לדוגמה פעילויות חברתיות בבתי הכנסת, חינוך יהודי בבתי הספר, מחנות הקיץ, משלחות שונות לישראל ומקוואות. נזקן של "הסגר" שכופה מגיפת הקורונה לפיכך גדול במיוחד. **הקיץ, אשר תמיד מהווה את הזמן בשנה בו הפעילות היהודית מגיעה לשיאה, יהיה מאתגר במיוחד לארגונים יהודיים אם יימשך "המצור".**
19. **מומנטום חיזוק החיבור של החברה הישראלית לתפוצות עלול להיפגע** – בשנתיים האחרונות יש תנופה אדירה של עשייה של מנהיגות ישראלית שפועלת לחיבור החברה הישראלית ליהדות התפוצות. תהליכים חברתיים מטה-מעלה וגם שינויי גישה ומדיניות הובילו ליצירת מנגנונים ומסגרות שעשויים תוך מספר שנים מועט לבער את הבורות בחברה הישראלית כלפי יהדות התפוצות.

הקהילה היהודית כמודל למענה עולמי לאתגרי הקורונה

20. **קיים פוטנציאל עצום של ייצוא מודל הקהילות לעולם, כמענה ברמת החברה לאתגר הקורונה.** באותם המקומות בהם קהילות יהודיות משגשגות, הן מהוות חלק מרשת עולמית של קהילות שהגנה על העם היהודי מפני אתגרים רבים ומגוונים במשך מאות שנים. מודל הקהילה היהודית עשוי להוות מודל לחיקוי כרשת ביטחון חברתית גיאוגרפית אפקטיבית.

21. **עם זאת, אתגר הקורונה מחייב את מוסדות הקהילה להסתגל ולהנגיש את הפלטפורמות שלהם ברשת** – מוקדים קהילתיים במאה ה-21 מחייבים השקעה והנגשה של שירותים קהילתיים למרחב הווירטואלי. במיוחד כעת בזמן מגיפת הקורונה, האתגר הוא ליצור ברשת מרחב קהילתי מקומי המעודד את המעורבות של החברים בו ותורם ללכידות הקהילתית, שאינו מחייב נוכחות פיזית. בצל המשבר משפחות רבות מחפשות לחזק את השתייכותן לקהילה, והדרך האפשרית היחידה בימים אלה היא דרך הרשת.

² קבוצת ראות זיהתה את מודל הקהילה כאבן יסוד של התארגנות אפקטיבית שיוצרת חברה חסונה (1: קבוצת ראות, [האמנה הישראלית החדשה גישת הצמיחה, ההכללה והקהילתיות](#), אוגוסט 2011; קבוצת ראות, [חזון ישראל 15 – קפיצת מדרגה בפריפריה](#), דצמבר 2011.

³ קבוצת ראות, [יחסי ישראל והעולם היהודי: לקראת הפתעת יום כיפור](#), יוני 2019

22. גם בהקשר זה משבר הקורונה מהווה הזדמנות, משום שהבידוד החברתי והשבתת החינוך היהודי הביאו להעלאת מסה אדירה של חומרים חינוכיים לרשת. במציאות הנוכחית, לצעירים יהודים בכל העולם יש קשב רב יותר לתוכניות רשת.

23. זאת ועוד, כמעט בכל הארגונים הקהילתיים היהודים ואלה הישראליים העובדים על הקשר עם התפוצות, יש חשיבה מחדש על פעילותם בזמן משבר (re-purposing) ולכן רתימה שלהם ליישוג (engagement/ outreach) באמצעות האינטרנט יכולה לתת דחיפה אדירה לחיבור.

24. הזדמנות להגיע לקהלים חדשים ולא יחוד שורות: החרדים – בחסות המשבר, המגזר החרדי "מגלה" את האינטרנט. לאור האיסור להתקהל במקומות ציבוריים רבים מבינים שהדרך היחידה לשמור על מסגרת קהילתית בימים אלה היא דרך הרשת. זוהי נקודת אל-חזור שתאפשר אולי להגביר את הקירוב של מגזר זה לפעילות של גופים קהילתיים יהודים לא חרדיים.

האתגרים הביטחוניים באזור

המערכת המזרח-תיכונית: שנת קורונה במקום שנת הסלמה?

25. חשיבה מחדש של התחזיות להסלמה בשנת 2020 – התחזיות במערכת הביטחון ובגופי מחקר שעוסקים בביטחון לאומי צפו ששנת 2020 תהיה שנה של הסלמה רחבה שעלולה להגיע עד לכדי עימות צבאי רב-זירתי בין ישראל לבין איראן ושלוחותיה, וגם מול גזרת עזה. לפחות בשלב זה, נראה שהקורונה הסיתה את הקשב של השחקנים והורידה את הסיכוי להתלקחות.

26. איראן: חלום הפצת המהפיכה הופך למציאות של הפצת המגיפה –

- אחד מהיסודות המרכזיים של האידיאולוגיה החומייניסטית הוא קידום המהפכה האסלאמית, בראש ובראשונה במדינות הסהר השיעי במזרח התיכון. לשם כך הוקם כח קודס של משמרות המהפכה. אף כי מוקדם להעריך איך ישפיעו הקורונה, פעילותן הגוברת של ישראל וטורקיה במרחב, וחיסולו בחודש ינואר האחרון של מפקד כח קודס קאסם סולימאני על ההתבססות האיראנית באיזור, בשלב זה נדמה שנעצר המומנטום של בניית התשתית השיעית במרחב הגיאוגרפי שבין תימן ללבנון.

- ברקע, משבר פוליטי, כלכלי ובריאותי חסר תקדים באיראן – על רקע הביקורת הציבורית על הפלת המטוס האוקראיני, חיסול סולימאני ע"י ארה"ב, המשך הסנקציות האמריקאיות, דו"ח שלילי של הועדה לאנרגיה אטומית, משבר מים מתמשך, משבר מחירי הנפט האחרון באיזור (כתוצאה מהמתח בין סעודיה לרוסיה), ועליית מחירי הדלק באיראן, איראן סופגת כעת מכה חזקה נוספת בדמות פגיעה קשה של נגיף הקורונה באוכלוסייתה ובבכירי המשטר.

- הדבקת הסער השיעי בקורונה – הקשרים של משמרות המהפיכה בלבנון, עיראק, עומאן, אפגניסטאן וסוריה שיחקו תפקיד מפתח בהפצת המגיפה בקרב תומכיה של איראן. גם צמרת חזבאללה בלבנון נדבקה בנגיף, והתחלואה בקרב העדה השיעית בלבנון מיוחסת בעיקר להמשך הטיסות בין איראן ללבנון, עד לא מזמן.

- עם זאת, הקורונה הפסיקה לעת עתה את "האביב השיעי" – בשל החשש מהתקהלויות ציבוריות, המחאה הציבורית באיראן נגד המשטר ובלבנון נגד הממשלה (וחזבאללה בתוכה), שככה מאוד לאחורונה ונראה שהמומנטום נעצר.

27. הפלסטינים: הקורונה הביאה לתהדיה (רגיעה)

- התיאום מחויב-המציאות בין הרשות הפלסטינית לבין ישראל בעצירת המגיפה מרגיע את השטח. בין השאר, המנהל האזרחי פועל בתיאום עם גופי הבריאות הפלסטיניים. ישראל העבירה מאות ערכות בדיקה לזיהוי הנגיף ואף הדריכה צוותים רפואיים פלסטיניים. ישראל החליטה שלא להטיל סגר כללי על שטחי והרשות ולהרשות לכ 50 אלף פלסטינים להישאר בישראל וללון בה כדי למנוע השבתה של ענף הבנייה בישראל וקריסה כלכלית פלסטינית.

- למרות כשלון מאמצי ההסדרה עד כה, גם השקט סביב הרצועה נשמר בעקבות מגיפת הקורונה, וישראל אף העבירה לרצועה מאות ערכות בדיקה לזיהוי הנגיף.

28. **כל השחקנים צפויים לצאת חלשים יותר מהמשבר** – כל השחקנים במזרח התיכון צפויים להיפגע משמעותית ממשבר הקורונה, ולכאורה טמון במשבר זה פוטנציאל לתפנית יסודית בדינמיקה המזרח-תיכונית ולערעור הסדר הקיים.
29. **שובה של בעיית הפליטים במזרח התיכון** – אף כי נדמה שסוגייה זו ירדה מהכותרות, מחנות הפליטים, המאופיינים בתשתיות רעועות, עלולים להוות כר פורה להתפשטות מגפת הקורונה ולמשבר הומניטרי איזורי חסר תקדים. במקרה כזה צפויה גם האצת מנוסת הפליטים לאירופה, שכבר החלה על רקע המשבר בין אירופה, רוסיה וטורקיה.

הזירה הבין-לאומית: משחקי הכס של המעצמות במזרח התיכון

30. **משבר הקורונה הפך באופן לא פורמלי למבחן של משילות ולהתנגשות אידיאולוגית:**
- **בין התגובה הסינית הריכוזית החזקה** – שכללה בין השאר, שיתוק מוחלט של הכלכלה, שלילת חירויות ושימוש בטכנולוגיה כאמצעי ניטור ואכיפה.
  - **לבין התגובה האמריקאית המאוחרת** שנדמה שמתקשה להיות אפקטיבית באותה המידה בשל תרבות השוק החופשי והחשיבות של חירויות הפרט.
  - **איך רוסיה תפעל לנצל את המשבר לקידום האינטרסים שלה במזרח התיכון?** – על פי הדיווחים הרשמיים, התפרצות מגיפת הקורונה ברוסיה היא שולית, אולם סביר שהמשטר מסתיר את היקף הפגיעה האמיתית. רוסיה נוטה לנצל הסטות קשב של הקהילה הבין-לאומית כדי לקדם את האינטרסים שלה, ולא מן הנמנע שתבצע מהלכים אגרסיביים גם במזרח התיכון בחסות הקורונה.
  - **לסין ולרוסיה יש אינטרס להתעמת עם הסדר הגלובלי בהובלת ארה"ב, ומגיפת הקורונה עשויה להוות הזדמנות.** ואכן, נדמה שסין כבר מתחילה לצאת מן המשבר, ופועלת במלוא המרץ כדי לעצב את הנראטיב הבין-לאומי בנוגע למשבר.
31. **פיחות אפשרי במעמדה הבין-לאומי של ארה"ב בעקבות הקורונה עלול להקרין גם על מיקומה ומיצובה של ישראל** מול גורמי האזור. קיימת טענה שהקורונה עלולה לגרום לשבר בסיסי בזהות האמריקאית,⁴ להשפיע על זהות הנשיא הבא, ולשנות את סדר היום הפוליטי והמדיני של ארה"ב. כמוכן שכל שינוי מהותי בגישה הבין-לאומית האמריקאית עשוי להשפיע גם על הביטחון הלאומי של ישראל.
32. **'אקזיט' של אירופה מהמזרח התיכון** – השילוב של אוכלוסייה מבוגרת, גבולות פתוחים וככל הנראה גם מזג אוויר אידיאלי להתפשטות המגיפה, הופך את אירופה לפגיעה במיוחד למגיפת הקורונה. כשעוד לא שכחה השפעת היציאה הבריטית מהאיחוד, המעורבות האירופית במזרח התיכון צפויה להיפגע קשות עד כדי "אקזיט" אירופי בפועל מעיסוק בסוגיות המזרח התיכון.
- סוף.